

> *Fenbow's Nutmeg*
Clove on aednelgi vana
inglise sort. Klassikaliselt
kaunid tumepunased õied
lõhnavad tugevalt ja neid
olla 17. sajandil kasutatud
veini maitsestamiseks.
Kahjuks ei kesta ta aias
kauem kui 2–3 aastat.
(Foto: Anneli Banner)

VANAAEGSED ILUDUSED LILLEPEENRAS

Anneli Banner

FOTOD: EESTI VABAÕHUMUUSEUM, TALLINNA BOTAANIKAAED, ERAKOGU

Kiviktaimlas või suurema lillepeenra servas kasvatamiseks sobivate madalakasvuliste püsilillede hiilgeaeg jääb möödunud sajandisse. Tänapäeva aiapidaja jaoks tunduvad seesugused istutused liialt aja- ja töömahukad. Nende asemel eelistatakse pigem kõrgemaid püsikuid või siis hoopis madalaid põõsaid. Samas toovad Kesk- ja Lõuna-Euroopa mägialadelt pärit varasuvel õitsevad puhmikud värvi ja sära aeda ajal, mil kevadised sibullilled on õitsemist lõpetamas ja paljud kõrgemad püsililled pole seda veel alustanud.

SÄRASILMSED PRIIMULAD

„Primula tõugusid on mitu tosinat. Ja palju imeilusaid lillesid on nende seas. Palju rõõmu saab lillesõber juba sellest ainsast taime perekonnast maitsta, kui neid armastuse ja asjatundmisega ravitseb“, kirjutati 1914. aastal ilmunud raamatus „Aialilled, ilupuud ja ilupõõsad“. Varakult õitsevad varretu, kõrge ja ham-bulislehine priimula ning kodune nurmenukk on hästi tuntud ja kõigi poolt armastatud kevadekuulutajad. Priimula suures perekonnas on aga ka hilise-maid õitsejaid. Suve hakul, mai lõpul ja juuni alguses,

avab oma õiesilmad aed-kõrvikpriimula ehk pehme-karvane priimula (*Primula x pubescens*, sün *Primula auricula* hort.), vanemas kõnepruugis saksapäraselt aurikel. Erinevalt meie aedades enamlevinud priimula liikidest on tal äratuntavad igihaljad ja nahksed, vahel hallika kirmega kaetud lehed, mis toimivad omamoodi veereservuaaridena. Väikese taime kohta küllalt suured õied on looduslikult punakaslillad, keskel kollase neelu ehk silmaga. Aretatud aedvormide õite värvivalik ulatub aga valgest pruunikaskollase ja heleroosast tumepunaseni.

^ Nelkide paljundamiseks võrsikutest lõigatakse peale õitsemist võrse sõlmevahesse sälg ja painutatakse vastu maad. Sälgu kohalt kinnitatakse võrse haralise pulgaga ja kaetakse mullaga. Juurdumiseks kulub 5–6 nädalat. Seejärel võib võrseotsa emataime küljest lahti lõigata ja uude kohta istutada. (Joonis raamatust „Aialilled, ilupuud ja ilupõõsad“)

Euroopa aedades kasvatati aed-kõrvikpriimulat juba 16. sajandil ja sellest ajast alates on taim olnud nii sordiaretajate kui aednike-kolleksionääride huvi-orbiidis. Kõrvikpriimula õiemood on ajas korduvalt muutunud. Küll on eelistatud liht-, küll täidisõielisi, küll ühevärviliste, küll eri värvi triibuliste õielehtedega vorme. Tõeline priimulavaimustus, mida on vahel võrreldud omaaegse Hollandi tulbipalavikuga, võttis Euroopas maad 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses. 19. sajandi II poolel pakuti auriklite istikuid siinseteski aiaärides ja nende kasvatamist õpetati meie tollastes aiaraamatutes.

Pehmekarvane priimula on vastupidav ja külma-kindel ning tema kasvatamine on lihtne. Ta eelistab poolvarjulist kasvukohta ja tunneb end hästi tavalisel aiamullal. Põuda ta ei karda ja suuremat väetamist ei vaja. Vastupidi, liigselt rammusas pinnases muutuvat taim laisaks ega õitsevat enam rikkalikult. Vähenõudliku taimena oli aed-kõrvikpriimula veel 1970. aastatel meil aedades laialt levinud. Nüüd ei kohta teda aga enam kuigi sageli. Siin võib üheks põhjuseks olla taime komme kasvades justkui mullast välja kerkida, mistõttu tema varte alumised osad jäävad paljaks. Seetõttu tuleb neid igal aastal kompostmullaga katta ja iga 5–6 aasta tagant sügavamale ümber istutada. Vastasel korral jäävad taimed kiratsema ja võivad viimaks hävida. Õigesti hooldatud aed-kõrvikpriimulad on aga kaunid vanaaegsed aialilled ja väärivad igati taasavastamist.

JUMALIKUD NELGID

Mäletan lapsepõlvest meie püsilillepeenart, kuhu ema turult ja tuttavate käest lilletaimi kasvama tõi. Selle serva olid laotud maakivid ja nende vahel kasvasid madalad püsililled, mis suve hakul rikkalikult õitsesid. Iseäranis on meelde jäänud heleroosade lõhnavate täidisõitega sulgnelk, mille roosad õietupsud sobisid imehästi kokku taime hallikasrohelistele lehtedega.

Nelgi (*Dianthus*) suure ja kireva perekonna liikmed on läbi aegade olnud väga armastatud. Euroopas kasvatati nelke arvatavasti juba keskajal ja eriti vaimustuti neist siin 18. sajandil. Viimast on vahel kogunisti nelgisajandiks nimetatud. Sel ajal saadi üha uusi erineva õievärvi ja lõhnaga nelgivorme, mida uurisid ning kirjeldasid nelgientusiastid.

19. sajandi eestikeelses aianduskirjanduses on nelgist ehk näälikesest sageli juttu. Nelki nimetab oma raamatus „Teadus ja seadus põllul“ ka Carl Robert Jakobson. „Lahked, umbrohist puhtaks haritud aiad, kus ka mõningad roosid ja näälikesed ei puudu, seisavad seal majade ees“, kirjeldab ta selles haritud taluperemehe heas korras majapidamist. Näälikest seatakse õigusega aia kuninganna roosi kõrvale ka raamatus „Aialilled, ilupuud ja ilupõõsad“, kuna tema „tore värvimäng, üliilus lõhn ja nimelt õite kauane vastupidavus lõigatud peast niisugused ülihead omadused on, mis teda roosile tõsiseks võistlejaks

~ Habenelk kasvab sobivas kasvukohas jõudsasti ning moodustab tihedaid laiuvaid ja rikkalikult õitsevaid puhmikuid. (Foto: Anneli Banner)

teevad“. Näalikeste all peetakse meie 19. sajandi allikates silmas eelkõige Vahemeremaadest pärit aednelki (*Dianthus caryophyllus*). Looduses on see tagasihoidlik lihtsa õiega taim, kuid pika aretustöö käigus on temast saadud rohkesti silmatorkavaid ja suursuguseid kultuurvorme, muuhulgas ka pikavarrelise lõikelillena tuntud väärinelk. Aednelk ei ole väga pikaeline ja vajab iga 3–4 aasta tagant uuendamist. Tänapäeval kasvatatakse teda enamasti üheaastase taimena.

Palju lihtsam on aias kasvatada pikaealisi nelgi-liike. Sulgnelgi (*Dianthus plumarius*) kodumaa on Alpides ja ta oli aiataimena tuntud 16. sajandil. Eestisse jõudis sulgnelk 19. sajandi algul ja sai armastatud lilleks, mida veel nõukogude ajal kiviktaimlates ja püsilillepeenardes rohkelt kasvatati. Ta moodustab 30–40 cm kõrguse igihalja hallikasroheline puhmiku, mis on juunis-juulis kaetud kas valgete, roosade, eri tooni punaste või hoopis kirjude liht- või tädisõitega. Õisi võib varre otsas olla kuni viis tükki. Sulgnelgile üsna sarnane on hall nelk (*Dianthus gratianopolitanus*). Viimane jääb natuke madalamaks ja kompaktsemaks ning õied on tal varrel enamasti ühekaupa. Harjumatu silmal on nende vahel vahet teha küllalt keeruline, seda enam, et nad võivad risttolmelda ja vahepealsete tunnustega järglasi anda.

Vanaks taluaia lilleks peetakse meil veel Lõuna-Euroopast pärit habe- ehk talinelki (*Dianthus barbatus*). Seegi on kaheaastane taim või lühiealine püsik, kuid tema kasvatamine on kaunis muretu. Ta külvab enda ümber kergesti seemet ja hoolitseb nõnda

~ Kirkaõielised varretu ja kõrge priimula sordid ning hambulislehised priimulad toovad varakevadesse lillepeenrase värvi ja sära. (Foto: Anneli Banner)

~ Aed-kõrvikpriimulal on nahksed lehed ja tavaliselt lillad kollase silmaga õied. (Foto: Anneli Banner)

◁ Lihtsate narmasservaliste õitega sulgnelk
Tallinna Botaanikaaias. (Foto: Krista Kirotar)

„Kurikli warred on paljad, sellepärast peame
fönnitult ümber panema.“

◁ Pikaajalise aretustöö käigus on saadud
hulgaliselt eri värvi õitega aed-kõrvikpriimula
sorte. (Foto: Anneli Banner)

oma järelkasvu eest ise. Habenelgi jäikade varte otsas
puhkevad juunis-juulis tihedatesse lamedatesse õisi-
kutesse koondunud väikesed õied. Need võivad olla
väga erinevat värvi ja olemas on ka täidisõielisi sorte.

Nelgi perekonna ladinakeelne nimetus on tule-
tatud kreeka keelest ja tähendab jumalikku lille.
Taevalikud on nelgid tõepoolest. Eriti on ülistatud
nende hõrku lõhna. Tugevalt lõhnavaid aednelgiõisi
kasutati möödunud aegadel jookide maitsestamiseks,
nelgi kroonlehed on leidnud kasutamist kokakuns-
tis. Kõrgelt on hinnatud ka nelgiõite kaunist kuju
ja rikkalikku värvivalikut. Kõikide nelkide ühiseks
omaduseks on see, et nad on tänuväärised lõikelilled.
Milline aed võiks küll hakkama saada ilma selle vör-
ratu taimeta?

Kasvutingimuste osas on nelgid üpris vähenõud-
likud. Nad armastavad väga päikest ja on tänulikud
kergema vett läbilaskva kasvumulla eest. Sorte pal-
jundatakse puhmikute jagamise teel või pistikutest
ja võrsikutest. Kui sordiehtsus pole oluline, siis saab
nelke paljundada ka seemnetest. Täidisõielised tai-
med aga ei taha hästi seemet anda ja neid tuleb ikka
vegetatiivselt paljundada. Aednelgi vanemate sortide
varred on nõrgad ja kipuvad täidetud õietupsude ras-
kuse all lamanduma või murduma. Seetõttu soovitati
neid vanasti puupulkade najale kinnitada. Uuemal
ajal on aretatud madalaid ja kompaktseid käabus-
sorte, mis toetamist ei vaja.

Kui habenelk on endiselt tavaline ja tuntud aialill,
siis halli- ja sulgnelki näeb tänapäeval aedades harve-
mini ja vanemaid aednelgi sorte on juba hoopis raske
leida. Ometi on nad kõik kaunid ja väärtuslikud pika
ajalooga lilled, mis sobivad iga aia ehteks.

ALLIKAD

Aialilled, ilupuud ja ilupõõsad. 1914. Tallinn.

Jakobson, C. R. 1869. Teadus ja seadus põllul. 1. jagu. Peterburi.

Süvalepp, A., Süvalepp, M. 1976. Madalakasvulised püsililled. Tallinn, Valgus.

◁ Kasvades jäävad aed-kõrvikpriimulate varte alumised
osad paljaks ja neid on vaja mulla või kompostiga katta.
(Illustratsioon: „Aialilled, ilupuud ja ilupõõsad“)